

Paweł Edmund Strzelecki (1797-1873) – dziedzictwo i pamięć w perspektywie turystyki biograficznej

Izabela Wyszowska

wyszowska@awf.poznan.pl

Akademia Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu, Zakład Historii, Filozofii i Socjologii

Alina Hinc

alahinc@amu.edu.pl

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Zakład Historii XIX wieku

Abstrakt: Artykuł ma na celu przywołanie sylwetki Pawła Edmunda Strzeleckiego, Wielkopolanina, wybitnego dziewiętnastowiecznego podróżnika i odkrywcy, obecnego podczas swej podróży dookoła świata aż na sześciu kontynentach, który w dziejach nauki zapisał się w szczególności jako pionier wielopłaszczyznowych badań na terenie Australii i Tasmanii uwieńczonych znaczącą w środowisku naukowym monografią *Physical Description of New South Wales and Van Diemen's Land*. Doceniony już za życia za granicą i aktualnie pamiętany tam w literaturze oraz wielu inicjatywach zwłaszcza wśród Polonii australijskiej, jednocześnie mimo wielkich zasług, słabo znany i nie często wspominany na gruncie polskim. Artykuł prezentuje losy Strzeleckiego, jego najważniejsze dokonania, miejsca z nim związane i kojarzone na terenie rodzinnej Wielkopolski oraz formy dotychczasowego upamiętniania. Ponadto przedstawia funkcjonowanie wielkiego podróżnika w publikacjach naukowych i popularnonaukowych, zwłaszcza na gruncie regionalnym. W związku ze stosunkowo słabą obecnością Strzeleckiego, jak na tak istotne osiągnięcia, w szerokiej świadomości społecznej w Polsce i samej Wielkopolsce, autorki podejmują też próbę wskazania rozwiązań i propozycji w zakresie jego upowszechnienia, przede wszystkim w oparciu o możliwości jakie niesie turystyka biograficzna.

Słowa kluczowe: Paweł Edmund Strzelecki, odkrycia geograficzne, upamiętnianie, turystyka biograficzna

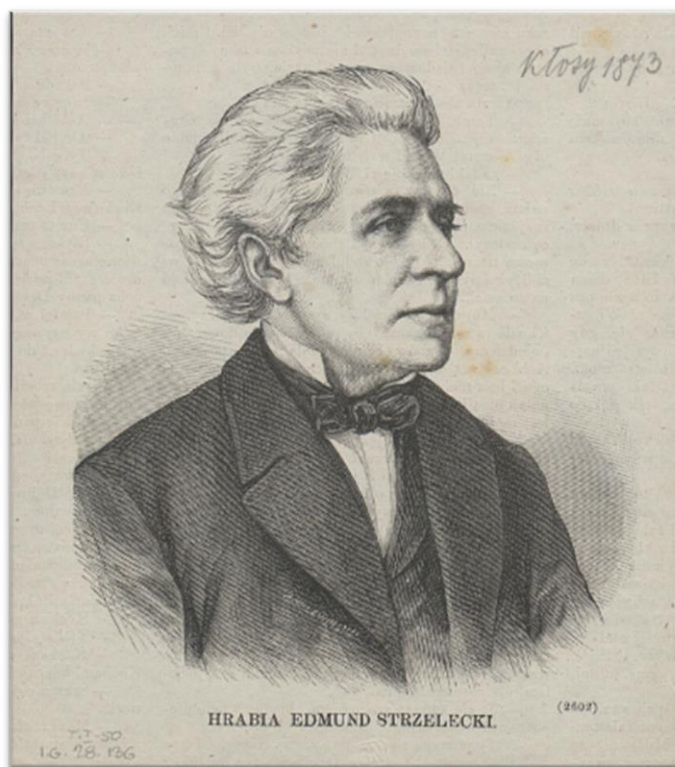
Wprowadzenie

Paweł Edmund Strzelecki zapisał się na kartach odkryć geograficznych jako jeden z najbardziej znaczących polskich podróżników i odkrywców. Jak mawiał poznański historyk i podróżnik prof. Wiesław Olszewski: „Paweł Edmund Strzelecki był największym podróżnikiem w naszej historii. Pozostali nie dorównują skali jego osobowości i dziełu”. Jako pierwszy Polak w latach 1834-43 odbył podróż dookoła świata w celach badawczych. Jego dokonania budziły powszechne zdumienie i podziw. Zasłynął jako badacz Australii i autor pionierskiego dzieła *Physical Description of New South Wales and Van Diemen's Land*, które zapewniło mu znaczącą pozycję wśród badaczy najmniejszego kontynentu i przez wiele lat stanowiło fundament w zakresie analizy badanych obszarów. Odcisnął swój ślad łącznie na sześciu kontynentach, które

rozpoznawał i opisywał pod kątem geograficznym, geologicznym, etnograficznym, mineralogicznym, zoologicznym, botanicznym itd. Wykazywał hart ducha i determinację, także odwagę i wytrzymałość przemierzając pieszo trudno dostępne tereny, które także dla współczesnych podróżników stanowią nie lada wyzwanie. Za swe dokonania naukowe i społeczne Strzelecki został już za życia uznany i doceniony zwłaszcza przez instytucje naukowe i środowisko akademickie. Królewskie Towarzystwo Geograficzne (*Royal Geographical Society*) w Londynie wyróżniło go Złotym Medalem Odkrywców za pionierskie badania i wspomnianą monografię o Australii i Tasmanii. Z kolei Uniwersytet w Oxfordzie przyznał mu doktorat honoris causa w dziedzinie prawa cywilnego. Ponadto odznaczony został Orderem Łaźni oraz Orderem św. Michała i św. Jerzego. Cieszył się przyjaźnią i szacunkiem najwybitniejszych osobistości Wielkiej Brytanii, w tym samej królowej Wiktorii, która w uznaniu za jego zaangażowanie i pomoc Irlandczykom w okresie Wielkiego Głodu nadała mu tytuł szlachecki. Twierdzono, iż Strzelecki „należy do tej wielkiej grupy ludzi, którzy uczynili dziewiętnaste stulecie godnym uwagi. Wraz z Humboldtem, Franklinem, Darwinem, Wallace’em musi być uważany za jednego z czołowych badaczy naukowych swego czasu” [Paweł Edmund Strzelecki 1988, s. 3].

Obecnie Paweł E. Strzelecki najbardziej rozpoznawalny i wspominany jest w Australii, zwłaszcza przez środowisko tamtejszej Polonii. W Wielkiej Brytanii, gdzie mieszkał i w Polsce, skąd pochodził, jego imię niestety w świadomości społecznej nieco przygasło, choć na szczęście nie do końca. Co pewien czas, zwłaszcza z racji rocznicowych, pojawiają się inicjatywy przywołujące tego wyjątkowego odkrywcę. W 2020 r. minęła 180. rocznica zdobycia przez niego najwyższego szczytu w Australii, któremu jako odkrywca nadał miano Góry Kościuszki (*Mount Kosciuszko*). Ta jubileuszowa okoliczność skłania do refleksji nad życiem tego zasłużonego Wielkopolanina, jego dokonaniem oraz możliwościami popularyzacji wśród młodego pokolenia spragnionego podróży w nieznane i poszukującego często wzorca osobowego do realizacji swych pasji poznawczych.

Na potrzeby niniejszego artykułu autorki przeprowadziły szeroką kwerendę źródłową, dokonały analizy polskiej i zagranicznej literatury przedmiotu. Zrealizowały też badania terenowe w celu rozpoznania omawianych miejsc oraz wykonania dokumentacji fotograficznej. Artykuł ma charakter wprowadzający, bowiem omawiane w nim zagadnienia, aktualnie pogłębiane, zostaną zaprezentowane w przyszłej obszernej publikacji.

Ryc. 1. Paweł E. Strzelecki. Portret w czasopiśmie „Kłosa” (1873)

Źródło: polona.pl

Życie i dokonania Pawła E. Strzeleckiego

Paweł E. Strzelecki urodził się 20 lipca 1797 r. w Głuszynie k. Poznania, w rodzinie szlacheckiej o świetnych antenatach herbu Oksza, ale skromnych zasobach materialnych [Trzeciakowski 1997, s. 430]. Był najmłodszym dzieckiem Franciszka, dzierżawcy folwarku kościelnego w Głuszynie i Anny z Raczyńskich (obok córki Izabelli i syna Piotra). Po konfiskacie przez władze pruskie dóbr biskupich, Strzeleccy przenieśli się do Skubarczewa k. Trzemeszna, gdzie Paweł rozpoczął szkolną edukację. Był ponoć chłopcem inteligentnym, ambitnym, ale też bardzo wrażliwym i delikatnym [Paradowska 2010, s. 45]. O latach jego młodości niestety niewiele wiadomo. Uznaje się, że był niezwykle zdolnym samoukiem, nie uzyskał wprawdzie dyplomu znaczącej szkoły średniej czy wyższej¹, ale wrodzone zdolności pozwoliły mu zdobyć wszechstronną wiedzę, która stała się dla niego przepustką w świat międzynarodowej nauki. Znał znakomicie kilka języków. Szczególnie jego angielszczyzna wzbudziła w późniejszych latach uznanie samego Karola Drawina. Natura dała Strzeleckiemu szereg przymiotów, które niewątpliwie pomogły mu w przyszłej karierze i kontaktach

¹ Jedynie na stronie: https://pl.wikipedia.org/wiki/Paweł_Edmund_Strzelecki [12.07.2021] wspomniano o rzekomych studiach Strzeleckiego w Heidelbergu i Edynburgu.

międzyludzkich: uroda, zdrowie, inteligencja, odwaga, urok osobisty, błyskotliwość, poczucie humoru. Inne cechy takie jak: solidność, rzetelność, precyzyjność, dociekliwość i niezwykła pasja badawcza oraz poświęcenie i konsekwencja w dążeniu do celu uwidoczniły się podczas przyszłego organizowania wypraw i ich realizacji [Trzeciakowski 1997, s. 430-431]. Po 1810 r. uczył się w szkole pijarów w Warszawie, do której uczęszczał po przedwczesnej śmierci rodziców. Nad jego wychowaniem czuwało wówczas wujostwo Tekla i Józef Żmichowscy, a potem kuzyn Ksawery Kiedrzyński. Niewątpliwe środowisko warszawskie, w tym grono polskich patriotów, ukształtowało jego osobowość i przywiązanie do polskości, które pozostało w nim na całe życie. Nabral ogłady towarzyskiej dzięki rozległym kontaktom opiekuna. Około 1820 r. nawiązał kontakt z Adamem Turno – szwoleżerem gwardii Napoleona. Podczas obecności w jego majątku Więckowice, zakochał się w 15-letniej córce gospodarza Aleksandrze zwanej Adyną (Adynką, Adynaczką). Miłość okazała się nieszczęśliwą, bowiem Paweł nie uzyskał zgody ojca wybranki na małżeństwo, gdyż ten mając problemy finansowe liczył na zamożnego zięcia. Podjęta próba ucieczki zakochanych została przez niedoszłego teścia udaremniona. Strzelecki opuścił Więckowice w atmosferze skandalu. Z Adyną łączyła go przez późniejsze lata jedynie korespondencja i uczucie, które przerodziło się w przyjaźń [Trzeciakowski 1997, s. 433; Paradowska 2010, s. 46; Żmichowska 1876]. Żadne z nich nie wstąpiło potem w związek małżeński. Nie mając możliwości ułożenia sobie życia w Poznańskim, Strzelecki zdecydował się na wyjazd za granicę. Otrzymawszy od rodzeństwa środki finansowe ze spadku po rodzicach, udał się do Karlovych Varów, Krakowa, a potem do Włoch, gdzie poznał księcia Franciszka K. Sapiehę. Obdarzony jego zaufaniem, sprawował, z powodzeniem przez cztery lata, zarząd nad majątkiem księcia na Mohylewsczyźnie. Po śmierci Sapiehy w 1829 r. otrzymał zapisaną przez niego w spadku sumę, która umożliwiła mu wyjazd do Francji, a następnie do Anglii. Udając się na emigrację nad Tamizę w 1830 r., przyjął inną postawę niż większość opuszczających ojczyznę Polaków. Postanowił zaadaptować się i wykazać w nowym środowisku, czuł bowiem nieskrywany żal do swoich rodaków, od których wiele doświadczył nieprzyjemności i pomówień, o czym wspominał w korespondencji [Trzeciakowski 1997, s. 434; Strzelecki 1960]. Nawiązał kontakty z angielskimi badaczami, intensywnie uzupełniając wiedzę z zakresu geologii i mineralogii. W dobrych relacjach był też z wieloma przedstawicielami arystokracji. Został członkiem ekskluzywnego Klubu Alfreda w Londynie.

Ryc. 2. Mapa podróży Strzeleckiego dookoła świata

Źródło: W. Ślabczyński, Paweł Edmund Strzelecki. Podróże – odkrycia – prace, Warszawa 1957, s. nienumerowana, między 64 a 65

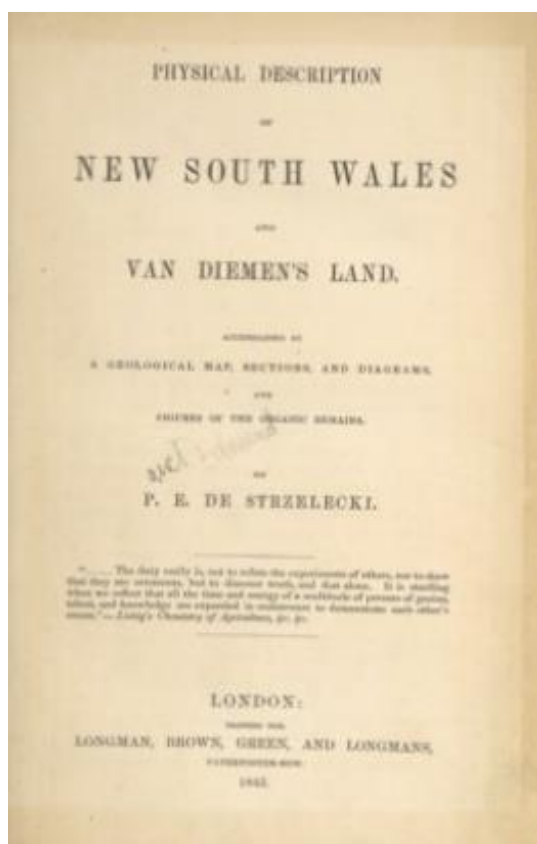
W czerwcu 1834 r. wypłynął z Liverpoolu do Ameryki rozpoczynając swą dziewięcioletnią podróż po krajach pozaeuropejskich. Oprócz prowadzonych intensywnie badań na kontynencie północnoamerykańskim w zakresie geologii, mineralogii, klimatologii, gleboznawstwa, etnografii Indian, udzielał się na rzecz polskich emigrantów w Stanach Zjednoczonych, pomagając im odnaleźć się w nowej ojczyźnie albo w przygotowaniu powrotu do Polski. Następnie udał się na eksplorację Ameryki Południowej, przemierzając Brazylię, Urugwaj, Argentynę i Chile. W Brazylii dotknęła go dramatyczna sytuacja tamtejszych niewolników, a w Argentynie nie uszły uwadze losy społeczności indiańskiej, która podlegała wówczas prześladowaniom. Strzelecki protestował wprawdzie przeciwko temu, ale jego poglądy były niestety dość odosobnione, choć świadczyły o cechującej go empatii i głębokim humanitaryzmie. W 1837 r. odbył podróż morską wzdłuż zachodnich wybrzeży Ameryki Łacińskiej. W Meksyku zdecydował się na badania o charakterze rolniczym. Interesował się też ludnością autochtoniczną Meksyku. W 1838 r. wypłynął z portu Valparaiso w rejs do Australii. Pierwszym etapem jego eksploracji były wyspy oceanu spokojnego Markizy i Hawaje. W dalszej kolejności dotarł do wysp Pitcairn, Tonga, archipelagu Tuamotu i Tahiti. W styczniu 1839 r. trafił do Nowej Zelandii, gdzie z zainteresowaniem poznawał kulturę Maorysów. W kwietniu 1839 r. przybył do Australii, w Sydney podjął przygotowania do penetracji kontynentu australijskiego, wówczas jeszcze słabo poznanego i zaludnionego, nazywanego „Nową Holandią”. Nawiązał kontakty

z gubernatorem Georgem Gippssem, który obiecał wsparcie dla jego badań. Rozpoczął swe prace w połowie 1839 r., pokonując ogromne obszary kontynentu w niezwykle trudnych warunkach. Wykazał się wielką odpornością psychiczną i fizyczną oraz pasją badawczą [Trzeciakowski 1997, s. 434-435]. Jednym ze znaczących jego osiągnięć było odkrycie złota w dolinie Clwyd oraz w okręgu Wellington. Niestety dokonanie to przypisano w 1853 r. Edwardowi Hargravesowi, który otrzymał za nie nagrodę. Pod koniec 1839 r. Paweł Edmund odbył wyprawę w Góry Śnieżne, następnie odwiedził pasmo Wielkich Gór Wododziałowych. Poznawane obszary przemierzał pieszo z ciężkim plecakiem z niezbędnymi przyrządami badawczymi. Sporządzał notatki, pobierał próbki minerałów, gleb i roślin.

W lutym 1840 r. jako pierwszy wszedł na najwyższy szczyt Australii, który nazwał Górą Kościuszki, nawiązując symbolicznie do krakowskiego Kopca Kościuszki. Dał tym aktem wyraz swego przywiązania i miłości do ojczyzny [Trzeciakowski 1997, s. 441]. Pierwszeństwo wejścia na ten szczyt próbowali mu również odebrać geografowie niemieccy. Udało mu się jednak obronić swój pionierski wyczyn. Badania na terenie Gór Śnieżnych uchodzą za jedno z istotniejszych osiągnięć Pawła Edmunda Strzeleckiego. Po zejściu z gór zajął się eksploracją tzw. Ziemi Gippsa (Gippslandu – od nazwiska gubernatora), opracował pierwszą mapę tego terenu, a w raporcie do władz wymienił odkryte tam bogactwa naturalne, zachęcając przy tym do osadnictwa. Na Ziemi Gippsa badał też rdzenną ludność australijską (Aborygenów), przyglądając się jej życiu i obyczajom. Być może jego ustalenia stanowiły zaczątek badań w zakresie antropologii społecznej, którą to dziedzinę w przyszłości rozwinął Bronisław Malinowski.

W lipcu 1840 r. odwiedził z kolei Tasmanię, gdzie zaprzyjaźnił się z gubernatorem sir Johnem Franklinem, co zaowocowało trwałą przyjaźnią między nimi i naukową współpracą. Odkrycia Strzeleckiego na Tasmanii przyniosły mu prestiż i uznanie w środowisku naukowym oraz opinię człowieka wszechstronnie wykształconego i wyjątkowo kulturalnego. Pod koniec 1843 r. Strzelecki opuścił Australię udając się z powrotem do Londynu. Sława, którą zdobył jako badacz i odkrywca nie przekładała się jednak na wielkie korzyści majątkowe. Zresztą nie to było jego celem. Podróże musiał finansować z własnych środków, więc chętnie korzystał z uprzejmości kapitanów statków, którzy zapraszali go na swój pokład oraz z życzliwości wspomnianych gubernatorów. W Londynie czekała na niego niespodzianka – nagroda finansowa w wysokości 400 funtów przesłana przez gubernatora Tasmanii, w dowód

uznania za prace naukowe, za którą w 1845 r. opublikował w języku angielskim swą słynną książkę pt. *Fizyczny opis Nowej Południowej Walii i Ziemi van Diemena* (*Physical Description of New South Wales and Van Diemen's Land*). Było to pionierskie dzieło opisujące profesjonalnie tytułową, niezbadaną przed Strzeleckim, część świata. Przez prawie pół wieku publikacja była najpoważniejszym źródłem wiedzy o Australii, zawierając m.in. pierwszą w historii kolorową mapę geologiczną wschodniej Australii i Tasmanii, przynosząc uznanie autorowi także ze strony samego K. Darwina, któremu podarował egzemplarz książki [Paradowska 2010, s. 56; Trzeciakowski 1997, s. 431-432].

Ryc. 3. Strona tytułowa publikacji Pawła E. Strzeleckiego pt. *Physical Description of New South Wales and Van Diemen's Land*
Źródło: polona.pl

W 1847 r. Irlandię i część Szkocji nawiedziła klęska głodu spowodowana zarazą, która dotknęła uprawy ziemniaków. Sytuacja tam była na tyle poważna, że Strzelecki, którego cechowała ogromna wrażliwość na ludzki los, zgłosił gotowość pomocy Brytyjskiemu Towarzystwu Pomocy Ofiarom Głodu powstałemu w celu wspierania ludności. Jego działalność organizacyjna jako kierownika Generalnej Agencji w Dublinie była szczególna i została doceniona. W odróżnieniu od innych agentów Strzelecki skupił się na dożywianiu i niesieniu pomocy dzieciom, a nie dorosłym.

W 1848 r. program żywienia objął w szkołach ponad 200 tysięcy dzieci. Działalność Strzeleckiego uznana została za zasługującą na wdzięczność całego narodu i uhonorowana przez Królową Wiktorię Orderem Łaźni, a Izba Lordów powołała Strzeleckiego na rzeczoznawcę do spraw Irlandii.

Wprawdzie Strzelecki był symbolicznie wyróżniony, jednak sytuacja materialna nie pozwoliła mu na opublikowanie drugiego swego naukowego dzieła. Zmarł 6 października 1873 r. na raka wątroby i został pochowany, zgodnie ze swą wolą, w Londynie na cmentarzu anglikańskim Kensal Green [Paradowska 2010, s. 58].

W 1997 r. w rocznicę 200-lecia urodzin prochy podróżnika spoczęły w Poznaniu, w Krypcie Zasłużonych, przy kościele św. Wojciecha w Poznaniu.

Paweł E. Strzelecki w literaturze polskiej i zagranicznej

Na temat Pawła Edmunda Strzeleckiego powstała dość rozległa literatura przedmiotu, zarówno polska, jak i obcojęzyczna, głównie anglosaska. Jej przegląd warto rozpocząć od opracowań polskich, ponieważ na nich opiera się przede wszystkim wiedza i znajomość postaci Strzeleckiego w rodzimym kręgu odbiorców. Szczególną rolę w tym wypadku odgrywają niewątpliwie poświęcone mu biografie. Pierwszą pióra Narcyzy Źmichowskiej, znanej w XIX w. pisarki, a prywatnie kuzynki Strzeleckiego, ukazała się na łamach warszawskiego pisma „Ateneum” w 1876 r., zaledwie trzy lata po śmierci podróżnika [Źmichowska 1876]. Nie była to wprawdzie biografia naukowa, a raczej opowieść biograficzna skreślona na podstawie wspomnień rodzinnych oraz towarzyskich. Mimo wielu luk i nieścisłości, jakie zawierała, stanowiła przez dziesiątki lat podstawowe źródło informacji o Strzeleckim. Jak duże było jej znaczenie świadczy fakt, że długo nie miała sobie równych i uchodziła za jedyne prawie źródło w Polsce dotyczące życia Strzeleckiego.

Sytuacja ta uległa dopiero diametralnej zmianie w latach 50. XX w., co związane było z badaniami naukowymi Wacława Słabczyńskiego – etnografa, publicysty i bibliotekarza, zajmującego się historią geografii i podróżami Polaków po świecie. Pasjonował go zwłaszcza Strzelecki, któremu poświęcił w sumie trzy książki. Pierwszą wydał w Warszawie w 1954 r. pt. *Paweł Edmund Strzelecki. Polski badacz Australii* [Słabczyński 1954]. Nawiązał w niej we wstępie do 80. rocznicy śmierci podróżnika, która wypadła w roku 1953. Zwracał przy tym uwagę, że w ciągu owych 80 lat nie zdołano opublikować w kraju szerszej biografii Strzeleckiego „prócz kilku artykułów w czasopismach, pisanych zresztą przeważnie przez krewnych (Źmichowska, Gloger,

Światopełk-Słupski)” [Słabczyński 1954, s. 5]. Kontynuował zatem swoje badania, które zaowocowały wkrótce drugą jego książką pt. *Paweł Edmund Strzelecki. Podróże – odkrycia – prace*, opublikowaną w Warszawie w 1957 r. [Słabczyński 1957]. Była to wtedy w Polsce pierwsza naukowa biografia Strzeleckiego, która mimo upływu wielu lat nie straciła na wartości i nadal pozostaje jedyną oraz najpełniejszą monografią o tej postaci w języku polskim. Nie zakończyła ona jednak badań Słabczyńskiego nad Strzeleckim, który pokusił się jeszcze o wydanie źródeł z nim związanych pt. *Pisma wybrane*. Dzieło to, obejmujące „niemal wszystkie rozproszone prace oryginalne Strzeleckiego, które udało się odnaleźć, a także godniejszą uwagi korespondencję”, wyszło w Warszawie w 1960 r. [Strzelecki 1960, s. 3]. Było ono swego rodzaju uzupełnieniem głównego dzieła Strzeleckiego pt. *Nowa Południowa Walia*, które z inspiracji Słabczyńskiego wydało, w tłumaczeniu na język polski, PWN w 1958 roku [Strzelecki 1958]. W sumie wieloletnie i zakrojone na szeroką skalę badania Słabczyńskiego sprawiły, że na gruncie polskim stał się on niekwestionowanym autorytetem w sprawach Strzeleckiego. Powracał zresztą później wielokrotnie do jego osoby w kolejnych swoich książkach, spośród których warto tu wymienić wydaną w 1973 r. i wznowioną następnie w 1988 pozycję pt. *Polscy podróżnicy i odkrywcy* [Słabczyński 1973 i 1988].

Nie ulega żadnej wątpliwości, że prace Słabczyńskiego przyczyniły się do wydobycia polskiego podróżnika z mroków zapomnienia i zwiększenia zainteresowania skupionego wokół niego w kręgach naukowych. Ich działalność na tym polu wzmogła się zwłaszcza w 1973 r. z powodu przypadającej wówczas 100. rocznicy śmierci Strzeleckiego. Z tej okazji zorganizowano w Polsce po raz pierwszy sesję naukową połączoną z wystawą pt. *Paweł Edmund Strzelecki – polski podróżnik i badacz Australii* (Warszawa, 15-17 listopada 1973 r.). Przebieg tych wydarzeń odnotowany został przez Annę Achmatowicz-Otok oraz upamiętniony w formie niewielkiego katalogu z wystawy, opracowanego z kolei przez Barbarę Lipską [Achmatowicz-Otok 1973; Lipska 1973]. Odtąd coraz częściej pojawiał się Strzelecki w działaniach naukowych tego typu.

Mniej więcej w tym samym czasie zauważony został również w rodzinnej Wielkopolsce, gdzie zwrócił uwagę tutejszych badaczy. Chyba jako pierwszy z tego grona wspomniał o nim w 1975 roku w artykule publicystycznym historyk Witold Molik, znany później badacz dziejów Wielkopolski [Molik 1975].

Niecałą dekadę później uczczono w szerszej skali wybitnego Wielkopolanina ogłaszając rok 1984 „Rokiem Pawła Edmunda Strzeleckiego”. Inicjatywa ta zainspirowała niewątpliwie poznańskie środowisko naukowe do zajęcia się tą postacią. Z tej okazji zorganizowano w Poznaniu, w dużej mierze dzięki staraniom Towarzystwa Łączności z Polonią Zagraniczną „Polonia” Oddział w Poznaniu oraz Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Edwarda Raczyńskiego sesję naukową połączoną także z wystawą pt. *Z Wielkopolski w świat*. Sesja w całości poświęcona była Strzeleckiemu, zaś ekspozycja w znacznej swej części. Ukazał się także swego rodzaju katalog z tej wystawy autorstwa Marii Paradowskiej i Jolanty Bagińskiej-Mleczak [Paradowska, Bagińska-Mleczak 1984]. Ponadto warto wskazać, że sesji i wystawie towarzyszyło wmurowanie tablicy pamiątkowej przypominającej Strzeleckiego na budynku Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. W Głuszynie, gdzie urodził się Strzelecki, nadano jego imię Szkole Podstawowej oraz poproszono artystę z Poznania – Jerzego Sobocińskiego o wykonanie pomnika Strzeleckiego w Jindabyne. Pokłosiem wszystkich tych wydarzeń była również niewielka książeczka wydana w 1988 r. przez wspomniane już wyżej Towarzystwo Łączności z Polonią Zagraniczną „Polonia” Oddział w Poznaniu i Miejską Bibliotekę Publiczną im. Edwarda Raczyńskiego pt. *Paweł Edmund Strzelecki* [1988]. Zawierała ona dwa teksty, autorstwa Jolanty Bagińskiej-Mleczak (bez tytułu) i Lecha Trzeciakowskiego pt. *Wokół postaci Pawła Edmunda Strzeleckiego*.

Kolejne teksty wielkopolskich autorów dotyczące słynnego rodaka związane były ze sprowadzeniem jego prochów do Poznania w 1997 r. Pisali o tym w osobnych artykułach o tych samych tytułach: *Ostatnia podróż Pawła Edmunda Strzeleckiego* Aleksander Miklaszewski i Włodzimierz Łęcki [Miklaszewski 1997; Łęcki 2000].

W 1997 r. przypadła także 200. rocznica urodzin Strzeleckiego, która skłoniła ponownie znanego historyka Lecha Trzeciakowskiego do pochylenia się nad tą niezwykłą, jak sam dowodził, postacią. Skreślił on wówczas barwny artykuł pt. *Paweł Edmund Strzelecki (1797-1873). Osobowość wielkiego odkrywcy*, w którym odtworzył cechy charakteru swego bohatera [Trzeciakowski 1997]. Warto tu podkreślić, że nieżyjący już prof. L. Trzeciakowski należał do głównych propagatorów odważnego odkrywcy na gruncie wielkopolskim.

Obok niego podobną rolę spełniała także nieżyjąca już prof. M. Paradowska, która przy różnych okazjach upowszechniała postać Strzeleckiego nie tylko w Wielkopolsce, ale także daleko poza nią [Paradowska 1992]. Krótco przed swoją śmiercią

opublikowała jeszcze ciekawy artykuł pt. *Paweł Edmund Strzelecki. Badacz Ameryki i Australii*, wyrażając w nim ubolewanie, „że w literaturze polskiej nie ma, poza naukową pracą Wacława Słabczyńskiego, barwnej monografii, która przybliżałaby postać polskiego badacza społeczeństwu” [Paradowska 2010, s. 58].

Poza przedstawicielami nauk humanistycznych o Strzeleckim pisał także prof. geologii z UAM Janusz Skoczylas, który w artykule pt. *Paweł Edmund Strzelecki (1797-1873) – wielki geolog, odkrywca i prekursor turystyki* przedstawił go jako badacza różniącego się od innych tym, „że wszędzie sporządzał mapy, szkice, notatki z obserwacji geologicznych oraz wielu innych dziedzin nauki” [Skoczylas 2010, s. 12].

W ostatnich latach do grona propagatorów postaci i dokonań Strzeleckiego dołączyła także współautorka tego artykułu, Izabela Wyszowska, która w dotychczasowych swoich badaniach i publikacjach zwracała szczególną uwagę na upamiętnianie tej postaci oraz łączące się z nią miejsca w Wielkopolsce [Wyszowska 2020 a, b, c].

W skali natomiast całego kraju postać Strzeleckiego odnotowana została przez wielu autorów, którzy w swoich pracach, mających charakter popularnonaukowy, zajmowali się wybitnymi Polakami, zwłaszcza badaczami, odkrywcami i podróżnikami [Kwiatkiewicz 1999, Apollo, Lasyk, Rettinger 2017]. Na wyróżnienie zasługuje ponadto w tym kontekście popularnonaukowa literatura podróżnicza, w której zaprezentowany został Strzelecki nie tylko w sposób barwny, ale uwzględniający także nowsze ustalenia naukowe z zakresu odkryć geograficznych. Nie sposób tutaj wymienić wszystkich tytułów tych prac, które zamieszczone zostały w bibliografii tego artykułu. Warto jednak wspomnieć, że prace te przyczyniły się i nadal przyczyniają do popularyzacji postaci Strzeleckiego, choć trafiają pewnie głównie do określonej tylko grupy odbiorców, będących pasjonatami podróży i odkryć geograficznych [Badowski 2009; Będkowski 2018 i 2019; Molenda 2017; Plichowie 2017; Słabczyński 2017].

Specyficzną grupą opracowań, w których prawie zawsze uwzględnia się życiorys Strzeleckiego są wszystkie ważniejsze encyklopedie, wymienione dokładnie w bibliografii i słowniki, głównie biograficzne typu: *Polski Słownik Biograficzny* [Paszkowski 2006-2007] czy *Wielkopolski Słownik Biograficzny* oraz tematyczne, takie jak np. *Słownik podróżników polskich* [W i T. Słabczyńscy 1992] czy *Słownik polskich podróżników i odkrywców* [T. Słabczyński 2017].

W świetle przytoczonych powyżej informacji trzeba stwierdzić, że Strzelecki coraz częściej pojawia się w polskiej literaturze i funkcjonuje w niej w dość szerokim zakresie.

Mimo to ciągle nie jest postacią powszechnie rozpoznawalną i kojarzoną w społeczeństwie. Mało kto wiąże go z Wielkopolską. Nawet jej mieszkańcy rzadko są świadomi, że mają w historii swojego regionu tak ciekawą i cenioną w różnych częściach świata postać.

Właśnie z tego ostatniego powodu, czyli trwałego zapisania się Strzeleckiego w dziejach, najogólniej rzecz ujmując, świata anglosaskiego, wynika, że powstała też na jego temat liczna już literatura anglojęzyczna. Przegląd jej należy rozpocząć, podobnie jak w przypadku publikacji polskich, od biografii. W sumie ukazały się do tej pory trzy takie pozycje pióra: Geoffreya Rawsona, Helen M. E. Heney i Lecha Paszkowskiego.

Pierwsza z nich autorstwa oficera armii brytyjskiej G. Rawsona ukazała się w Londynie w 1954 r. pt. *The Count. A life of sir Paul Edmund Strzelecki Explorer and scientist* [Rawson 1954]. Opierała się na dość bogatej podstawie źródłowej, uzupełnionej dodatkowo około 40 różnymi tablicami, przedstawiającymi mapy, fotografie i faksymile. Korzystał z niej Słabczyński przy pisaniu swojej najważniejszej pracy o Strzeleckim. Książka Rawsona w Wielkiej Brytanii dobrze przybliżyła tę postać.

Druga anglojęzyczna monografia poświęcona polskiemu odkrywcy wyszła spod pióra Helen Heney – australijskiej badaczki, w Sydney w 1961 r. pt. *In a Dark Glass. The Story of Paul Edmond Strzelecki* [Heney 1961]. Bazowała również na solidnej podstawie źródłowej oraz dostępnej wówczas literaturze, m.in. książkach Rawsona i Słabczyńskiego. Wywołała ona jednak dużo kontrowersji w środowiskach Polonii australijskiej, które nie zgadzały się z wieloma opiniami Heney. Nie wchodząc tutaj w szczegóły spornych kwestii, o których napisano już sporo w literaturze przedmiotu, warto dodać, że praca Heney zyskała dzięki temu własną historię [Kałuski 2019, s. 31-33].

Swego rodzaju odpowiedzią na studium Heney była trzecia z kolei anglojęzyczna biografia Strzeleckiego autorstwa Lecha Paszkowskiego – publicysty i pisarza, przebywającego od 1948 r. w Australii. Jego praca pt. *Sir Paul Edmund de Strzelecki. Reflections on his life* ukazała się w Melbourne [Paszkowski 1997]. Miała charakter wyraźnie polemiczny w stosunku do studium Heney i spotkała się z dużym uznaniem w kręgach Polonii australijskiej.

Poza omówionymi powyżej biografiami Strzeleckiego napisano również w języku angielskim wiele mniejszych prac na jego temat. Spośród ich autorów wymienić tu można chociażby Hugh Powella G. Clewsa, ponownie Lecha Paszkowskiego i Mariana Kałuskiego [Clews 1973; Paszkowski 1980; Kałuski 1981].

Charakteryzując literaturę obcojęzyczną o Strzeleckim warto jeszcze wspomnieć o kilku niezwykle ciekawych publikacjach dotyczących działalności filantropijnej polskiego bohatera w okresie Wielkiego Głodu w Irlandii. W ostatnim czasie popularyzuje bardzo ten wątek Ambasada RP w Dublinie, która wydała w 2019 r. dwie broszurki pt. *Paul Strzelecki – Laoch Polainnise an Ghorta Mhóir a bhí ligthe i ndearmad* (także w wersji polskiej) i *A Forgotten Polish Hero of the Great Irish Famine: Paul Strzelecki's Struggle to Save Thousands* [Gray, Mark-FitzGerald 2019], obie dostępne są także online na specjalnej stronie internetowej utworzonej przez Ambasadę RP w Dublinie [www.strzelecki.ie]. Tego samego zagadnienia – pomocy Strzeleckiego głodującym dzieciom w Irlandii dotyczyła również książeczka Felixa Molskiego pt. *The Best of Human Nature. Strzelecki's Humanitarian Work in Ireland*, wydana nieco wcześniej, w 2012 r., tym razem jednak w Sydney [Molski 2012].

Podsumowując krótko przegląd literatury zagranicznej o Strzeleckim, trzeba stwierdzić, że poza kilkoma wyjątkami powstała ona przede wszystkim w szeroko rozumianych kręgach polonijnych, w szczególności reprezentujących Polonię australijską. Dowodzi to wciąż żywej legendy postaci wielkiego rodaka – odkrywcy.

Wybrane formy upamiętnienia postaci

Mogłoby się wydawać, że tak znakomita postać winna być otoczona swoistym kultem potomnych, jak to było w przypadku choćby doktora Karola Marcinkowskiego [Molik 1996]. Dotychczas pamięć o Strzeleckim pielęgnowana była, wprawdzie w różnorodny sposób, ale co należy zaznaczyć, raczej umiarkowanie i w stosunkowo nielicznych kręgach w tym szczególnie polonijnych, działaczy na rzecz Polonii czy też badaczy oraz popularyzatorów historii, geografii lub turystyki.

Istnieje około 16 nazw geograficznych w Australii i jedna w Kanadzie nadanych na cześć Strzeleckiego [Łukasiak 2005]. Podróżnik doczekał się kilku pomników i tablic pamiątkowych. W stulecie odkrycia, na szczycie Góry Kościuszki wmurowano płytę przypominającą dokonanie Strzeleckiego. Pomniki wystawiono w stolicy Tasmanii oraz w Jindabyne w Australii – dłuta poznańskiego rzeźbiarza Jerzego Sobocińskiego. Ten australijski monument powstał w 1988 r. z inicjatywy Poznańskiego Oddziału ówczesnego Towarzystwa Łączności z Polonią Zagraniczną „Polonia”. Towarzystwo z okazji ogłoszonego roku Pawła Edmunda Strzeleckiego (1984 r.) wybiło też medal pamiątkowy, ponadto ufundowało tablicę (proj. Józefa Stasińskiego) jemu poświęconą w Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk (PTPN) oraz przygotowano broszurę

okolicznościową [Owsianowski, b. r.]. W 1996 r. powstał obelisk w Głuszynie, a w 2008 roku na ścianie miejscowego kościoła – tablica z okazji 20-lecia fundacji pomnika w Australii. W 2015 r. odsłonięto tablicę w Dublinie upamiętniającą zasługi Strzeleckiego w niesieniu pomocy humanitarnej podczas klęski głodu (1846-1849). Jej pomysłodawcą był poznaniak i działacz PTTK Wojciech Owsianowski, autor wielu artykułów popularnonaukowych, także o Strzeleckim, a wykonawcą poznański artysta rzeźbiarz Robert Sobociński. Poparcia oraz pomocy w realizacji projektu udzieliło Towarzystwo Irlandzko-Polskie. Tablicę umieszczono na jednym z pilastrów Clerys House, gdzie w latach 40.XIX w. mieścił się hotel, w którym Strzelecki jako szef British Relief Association miał swą siedzibę [Lednicki 2015; *Odsłonięcie tablicy* 2015; Thiele 2015].

Działania ku czci podróżnika są także podejmowane przez Szkołę Podstawową nr 53 w Głuszynie, której on patronuje². A w 2004 r. zorganizowana została wyprawa polskich dziennikarzy i podróżników śladami Pawła Edmunda Strzeleckiego. Podążał nimi też Norbert Oksza Strzelecki z żoną, który doszukał się swych genealogicznych związków z postacią Pawła Edmunda [Paradowska 2010, s.58]. Powstały filmy dokumentalne na temat odkrywcy, znaczki pocztowe z jego wizerunkiem, artykuły naukowe i prasowe. Zwłaszcza Wielkopolska, w tym Poznań powinien systematycznie, dbać o pamięć o obywatelu świata wyrosłym z tej ziemi...

Warto w tym miejscu wspomnieć, iż Wielkopolski Oddział Stowarzyszenia „Wspólnota Polska” (z siedzibą w Domu Polonii) z okazji ubiegłorocznego 30-lecia swego istnienia, poszerzył grono, jak dotąd nielicznych instytucji, które noszą imię Pawła E. Strzeleckiego. Obecność podróżnika w wielu zakątkach świata, jego naukowa działalność i społeczne zaangażowanie na rzecz ludności zamieszkującej odwiedzane przez niego miejsca (w tym także i polskich emigrantów), w wielu aspektach są bliskie charakterowi działań Wielkopolskiego Oddziału Stowarzyszenia „Wspólnota Polska” na rzecz Polonii i Polaków na świecie. Dlatego też Paweł E. Strzelecki okazał się najlepszym kandydatem na patrona tej właśnie instytucji [Wyszowska 2020 c, s. 46].

² Na ten temat w dalszej części artykułu, przy omówieniu trasy.

Propozycje popularyzacji postaci poprzez turystykę biograficzną

Naprzeciw upowszechnieniu wybitnej jednostki wychodzi jedna z form turystyki kulturowej jaką jest turystyka biograficzna³, której cechą i celem zarazem jest eksponowanie zasłużonych postaci, które znacząco i trwale zapisały się w dziejach danego państwa, regionu czy miasta. Pełni niejednokrotnie ważną rolę w ocaleniu od zapomnienia osób znaczących lecz nieco przygasłych w świadomości społecznej. Przybliżanie ich życia i dokonań realizowane jest poprzez tworzenie propozycji tras i szlaków biograficzno-krajoznawczych. Szlaki biograficzne eksponują miejsca związane bezpośrednio lub pośrednio z postacią, jego rodziną, kręgiem przyjaciół, współpracowników itd. Prezentują miejsce urodzenia, dom rodzinny, kolejne etapy edukacji (szkoły), miejsca zamieszkania, pracy, działalności, podróży i wiecznego spoczynku. Ponadto uwzględniają też zachowane dziedzictwo, spuściznę literacką, naukową, artystyczną itd. Szlak pokazuje instytucje, którym słynna postać patronuje (szkoły, stowarzyszenia, organizacje). Często jego narracja uwzględnia też tzw. „życie pośmiertne” – formy upamiętniania od momentu śmierci po czasy współczesne (publikacje, obchody rocznicowe, a także pomniki i tablice pamiątkowe oraz muzea biograficzne, izby pamięci i ich działalność edukacyjna i popularyzacyjna itd.) [Wyszowska 2008, s. 24-25]. Daje to odbiorcy, miłośnikowi tego typu turystyki obraz poziomu wiedzy i świadomości społecznej dokonań danej jednostki oraz możliwość stwierdzenia czy w jej przypadku można mówić o zjawisku swoistego kultu wśród potomnych [Molik 1996].

W przypadku Pawła Edmunda – badacza kilku kontynentów, szlak obejmujący jego podróże i obecność w wielu zakątkach świata byłby, z wielu obiektywnych powodów, trudny zarówno do pełnego zaprojektowania, jak i zaproponowania szerszym grupom odbiorców, poza ścisłym gronem pasjonatów Strzeleckiego i globtroterów.

Proponujemy zatem dla zainteresowanych Strzeleckim, na początek, zapoznanie z polskimi korzeniami i losami podróżnika. Umożliwić to może naszkicowana wstępnie trasa po Poznaniu i szlak po Wielkopolsce. Bazą do ich przygotowania może stać się niewątpliwie omówiona wyżej literatura przedmiotu. Odwiedzane miejsca stwarzają wiele możliwości do kreowania inicjatyw upamiętniających Strzeleckiego. Dużo zależy

³ Szeroko temat turystyki kulturowej, w tym jej form: A. Mikos von Rohrscheidt, 2008, *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, Wydawnictwo GWSHM Milenium, Gniezno oraz szereg artykułów tego autora.

jednak od świadomości, wiedzy i inwencji włodarzy instytucji, organizatorów turystyki czy nauczycieli. Sugerowane propozycje mogą być w przyszłości, po ich szczegółowym dopracowaniu i dostosowaniu do celów turystycznych, adresowane do różnych grup docelowych: szkolnych (nauczyciele, uczniowie), studentów (turystyki, historii, geografii i innych), seniorów (słuchaczy Uniwersytetów Trzeciego Wieku, klubów seniora itd.) oraz polonijnych goszczących w Poznaniu i Wielkopolsce.

Trasa: Ślady i miejsca upamiętnienia Pawła E. Strzeleckiego w Poznaniu

1. Głuszyna – miejsce urodzenia i pielęgnowania pamięci Pawła E. Strzeleckiego

Trasę biograficzną dobrze byłoby rozpocząć od Głuszyny, peryferyjnej dzielnicy Poznania miejsca narodzin Strzeleckiego, włączonej w granice miasta na początku lat 40. XX wieku. Majątek liczył 900 akrów i był dochodową dzierżawą dla dwóch pokoleń Strzeleckich. Kuzyn Józefa Strzeleckiego, kanonik poznański Wojciech Strzelecki prawdopodobnie pomógł krewnemu uzyskać dzierżawę Głuszyny, którą następnie przejął syn Józefa, Franciszek Strzelecki, ojciec badacza Australii. Paweł E. Strzelecki przyszedł na świat w nieistniejącym już dziś dworze. Nowonarodzonego syna ochrzczono w parafialnym gotyckim kościele św. Jakuba Apostoła, w obecności rodziny i rodziców chrzestnych – Felicjany Karwiny i ziemianina Piotra Thoroni. Na południowej ścianie świątyni w 2008 r. wmurowano tablicę ku czci Pawła E. Strzeleckiego, z okazji 20. rocznicy powstania jego pomnika w Australii w Jindabyne, obydwie realizacje wykonał poznański rzeźbiarz – Jerzy Sobociński, wielki miłośnik polskiego podróżnika i jego dokonań.

Ryc. 4. Tablica poświęcona Strzeleckiemu, na ścianie kościoła w Głuszynie
 Źródło: opracowanie własne, fot. I. Wyszowska

Szkoła Podstawowa nr 53 im. Pawła Edmunda Strzeleckiego w Głuszynie, imię patrona uzyskała w 1960 roku i do dziś z zaangażowaniem kultywuje jego pamięć. W setną rocznicę śmierci Strzeleckiego – w 1973 r. odsłonięto jego popiersie i zaprezentowano hymn szkoły z muzyką i słowami nauczycielki Marii Siarkiewicz. Placówka od 1976 r. posiada sztandar z wizerunkiem Pawła E. Strzeleckiego, wiele pamiątek zgromadzonych przez lata w poświęconej jemu, otwartej w 1985 r. Izbie Tradycji (Patrona). Rok wcześniej na ścianie budynku schroniska przy ulicy Głuszyna odsłonięto tablicę pamiątkową informującą o tym, że jest Schronisko Młodzieżowe nr 1 także noszące imię Pawła E. Strzeleckiego. Szkoła utrzymuje stałe kontakty z Polonią australijską, od której otrzymała listy i przedmioty związane z postacią patrona i Australią. Corocznie w październiku organizuje uroczystości ku czci Strzeleckiego oraz wiele inicjatyw edukacyjnych z nim związanych, by postać była stale obecna w świadomości kolejnych pokoleń uczniów i absolwentów oraz społeczności Głuszyny.

Ryc. 5. Wizerunek Pawła E. Strzeleckiego w głuzyńskiej szkole
Źródło: opracowanie własne, fot. I. Wyszowska

Przed wejściem do szkoły, znajduje się dwumetrowy biały czworokątny obelisk ufundowany w 1990 r., upamiętniający Strzeleckiego, będący kopią podobnego obelisku w Australii. Na umieszczonej na cokole tablicy widnieje napis: „Paweł Edmund Strzelecki /1797-1873/ Wybitny syn Ziemi Wielkopolskiej. W pobliżu leży głaz narzutowy, na którym napisano: P. E. Strzelecki /ur. w Głuszynie /20 VII 1797 r./zm. w Londynie /X 1873”, pierwotnie obydwie obiekty były usytuowane w miejscowym parku, przy pozostałościach dworu Strzeleckich. W miejscu obecnym są lepiej wyeksponowane i chronione przed zniszczeniem.

Ryc. 6. Obelisk upamiętniający Pawła E. Strzeleckiego, przy gmachu szkoły w Głuszynie
Źródło: opracowanie własne, fot. I. Wyszowska

Dawny park krajobrazowy z XIX w. w Głuszynie, będący elementem dawnego zespołu folwarcznego został zrewaloryzowany w 1990 r., a następnie w latach 2018-19 staraniem Zarządu Zieleni Miejskiej. Stworzono z niego miejsce służące rekreacji i wypoczynkowi przy zachowaniu świadectwa kulturowego oraz upamiętnienia postaci Pawła E. Strzeleckiego, poprzez nadanie parkowi jego imienia i zachowanie reliktyw dawnej zabudowy, w tym pozostałości dworu, w którym przyszedł na świat przyszły odkrywca. Przy głównych wejściach do parku, umieszczono tablice z informacjami historycznymi w tym o Strzeleckim⁴.

2. Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk (ul. S. Mielżyńskiego 27/29) – tablica ku czci Pawła E. Strzeleckiego w gronie wybitnych Polaków

Powstałe w 1857 r. Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, w dobie zaborów z zaangażowaniem walczyło o polskość. Organizacja była czołową instytucją polskiego

⁴ http://zzmpoznan.pl/wiadomosci/1/wiadomosc/156945/w_poznaniu_na_obszarze_dawnej_wsi_gluszyna_powstal_kolejny_park [12.07.2021]

życia naukowego w pozbawionej uniwersytetu prowincji poznańskiej. Jego siedziba jest świadectwem XIX i XX-wiecznej historii miasta Poznania. Na dziedzińcu znajdują się trwale pamiątki przeszłości, w tym tablice poświęcone zasłużonym uczonym. Wśród nich poczesne miejsce zajęła tablica ku czci Pawła Edmunda Strzeleckiego, dzieło Józefa Stasińskiego, odsłonięta z okazji 111 rocznicy śmierci podróżnika i odkrywcy – 8 października 1984 r. przez prof. dr hab. Zbigniewa Zakrzewskiego [Wojtkowiak 2004, s. 70].

Napis głosi: „Paweł Edmund/ Strzelecki/Głuszyna koło Poznania 1787/Londyn 1873/ Jeden z najwybitniejszych podróżników/ odkrywców w XIX wieku/ geolog i etnograf/ badacz Australii i Tasmanii/ Najwyższy szczyt Alp australijskich/ nazwał Górą Kościuszki w 1840/ Członek Royal Society of London/ Filantrop i Społecznik/ Wielkopole 6 X 1984”.

Ryc. 7, 8. Dziedziniec PTPN, tablica poświęcona P.E. Strzeleckiemu (na wschodniej ścianie druga od prawej za pomnikiem A. Mickiewicza)

Źródło: opracowanie własne, fot. I. Wyszowska

3. Dom Polonii (Stary Rynek 51) – miejsce pamięci o patronie Pawle

E. Strzeleckim i jego zasługach dla polskich emigrantów

Pamięć o Pawle E. Strzeleckim kontynuowana jest w Domu Polonii od wielu lat w nawiązaniu do inicjatyw i działalności Towarzystwa Łączności z Polonią Zagraniczną „Polonia” (działającego do 1989 r.), które włączyło się między innymi w realizację idei powstania pomnika podróżnika w Australii. Miniatura tego monumentu, stojąca w Sali Biblioteki Domu Polonii, została podarowana w 1990 r. przez Jana Kulczyka. W związku ze wspomnianym wyżej przyjęciem Strzeleckiego na patrona Domu Polonii i Oddziału, na najbliższe lata, zaplanowana jest cała seria inicjatyw upamiętniających i popularyzujących jego postać poczynając od odsłonięcia tablicy, poprzez konferencję, wykłady, wystawy, wycieczki tematyczne skierowane do uczestniczącej w imprezach organizowanych przez Wielkopolski Oddział Stowarzyszenia „Wspólnota Polska” młodzieży polonijnej ale także do wszystkich zainteresowanych podróżnikiem.

Ryc. 9. Miniatura pomnika Pawła E. Strzeleckiego w Domu Polonii
Źródło: opracowanie własne, fot. I. Wyszowska

Ryc. 10. Pomnik Pawła E. Strzeleckiego w Jindabyne w Australii

Źródło: https://pl.wikipedia.org/wiki/Paweł_Edmund_Strzelecki

Idea powstania pomnika Strzeleckiego pojawiła się w Wielkopolsce już w latach 70. XX wieku. W połowie lat 80. temat powrócił, ale inicjatorem była już wówczas Polonia australijska, która zebrała pieniądze na pomnik odkrywcy, którego wystawienie zaplanowano w Australii. Udało się zebrać 300 tysięcy dolarów, a australijski rząd dołożył 40 tys.

Ze strony poznańskiej, działania organizacyjne wsparło Towarzystwo Łączności z Polonią Zagraniczną „Polonia”. Pomnik odsłonięto 14 listopada 1988 r. Monument stanął w Parku Narodowym im. Tadeusza Kościuszki w Jindabyne u podnóża Gór Śnieżnych, jego twórcą był Jerzy Sobociński, znany poznański rzeźbiarz, a dzieło wykonano w Gliwicach. Figura Strzeleckiego odlana z brązu, wyciągniętą ręką, wskazuje kierunek Góry Kościuszki. Cokół o wysokości 3 m z płyt granitowych, dekoruje płaskorzeźba z motywem gór. Na platformie widokowej z granitu znajdują się tablice z biografią i dokonaniem Pawła E. Strzeleckiego napisane w języku polskim i angielskim. W podstawę pomnika wmurowano dwa akty erekcyjne włożone w łuskę

armatnią oraz monety, gazety polskie i australijskie, przewodniki po Poznaniu i Wielkopolsce⁵.

4. Pomnik Pawła E. Strzeleckiego – patrona szkoły (ul. B. Winklera)

Aby zobaczyć drugą miniaturę pomnika Strzeleckiego warto udać się na ulicę Błażeja Winklera na poznańskim Grunwaldzie. Monument podróżnika odsłonięto tutaj 6 października 2003 r. przy Zespole Szkół nr 8 w Poznaniu, który tworzyły wówczas: Gimnazjum nr 53 im. Pawła Edmunda Strzeleckiego, Szkoła Podstawowa nr 69 im. Jarogniewa Drwęskiego (Szkoła Mistrzostwa Sportowego) i Przedszkole nr 90 im. Jana Brzechwy. Na obelisku o wysokości ponad dwóch metrów, umieszczona jest metrowej wysokości miniatura pomnika Pawła E. Strzeleckiego z Australii. Autorem pomnika-miniatury jest podobnie jak oryginału rzeźbiarz Jerzy Sobociński. Na cokole widnieje napis: „Paweł Edmund Strzelecki 20.07.1797 – 06.10.1873/Patron Gimnazjum nr 53 w Poznaniu/Poznań 6.10.2003”⁶ [Wyszowska 2020 a, s.46-47].

⁵ Szeroko na temat pomnika i okoliczności jego powstania w: Kałuski M., *Monument w Jindabyne*, <http://przeglad.australink.pl/literatura/sladam/strzelecki1.pdf> [15.07.2021]; Owsianowski W., *Fakty z historii powstania pomnika P.E. Strzeleckiego w Jindabyne*, <http://mtkosciuszko.org.au/polski/strzelecki-pomnik.htm> [15.07.2021]

⁶ Bezpośrednio pod figurą postaci znajduje się napis w języku angielskim: „*Sir Paul Edmund Strzelecki 1796-1875/ The Polish explorer of Australia*”. Zastanawiają tutaj inne daty życia postaci, w stosunku do tych, które podają wszystkie dostępne źródła: http://pl.wikipedia.org/wiki/pomnik_paw%C5%82a_edmunda_strzeleckiego_na_%C5%81azarzu_w_poznaniu [12.07.2021]

Ryc. 11. Pomnik Strzeleckiego (miniatura na cokole) przy ul. Winklera w Poznaniu
Źródło: opracowanie własne, fot. I. Wyszowska

5. Kościół św. Wojciecha, Krypta Zasłużonych – miejsce pochówku Pawła E. Strzeleckiego

Paweł E. Strzelecki opuścił Polskę w 1829 r., wiele lat później już po śmierci dane mu było powrócić do swojej rodzinnej Wielkopolski, dzięki inicjatywie ówczesnego wojewody poznańskiego dr Włodzimierza Łęckiego. Prochy podróżnika, który całe życie utożsamiał się z Polską trafiły do Poznania w 1997 r. by spocząć na Wzgórzu Św. Wojciecha w Krypcie Zasłużonych po 124 latach spoczynku Strzeleckiego na obczyźnie – londyńskim cmentarzu Kensal Green. Wydarzenie poprzedziło wiele działań organizacyjnych i biurokratycznych związanych z ekshumacją szczątków Strzeleckiego. W dniu 19 listopada 1997 r. trumna została złożona w kaplicy kościoła św. Wojciecha, a dziesięć dni później, bp Zdzisław Fortuniak odprawił nabożeństwo żałobne. Podczas uroczystości przemawiali: ambasador Australii w Polsce M. J. Thwaites, zastępca ambasadora Wielkiej Brytanii W.A. Harrison oraz dr Włodzimierz Łęcki, który jako wojewoda poznański i przewodniczący Komitetu Budowy Krypty Zasłużonych

urzeczywistnił zamiar uczczenia wybitnego odkrywcy. Znany historyk XIX w. prof. Lech Trzeciakowski z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu przypomniał sylwetkę i dokonania Pawła E. Strzeleckiego. Wśród zgromadzonych byli przedstawiciele rodziny Strzeleckich i młodzież ze Szkoły Podstawowej z Głuszyny. W imieniu rodziny pożegnał zmarłego Witold Bogotko. Wola Strzeleckiego wyrażona w korespondencji przed samą śmiercią: „...gdybym był młodszym, moją największą pociechą byłoby zakończyć życie w rodzinnym kraju”, została spełniona przez potomnych [Łęcki, 2000; Miklaszewski 1998].

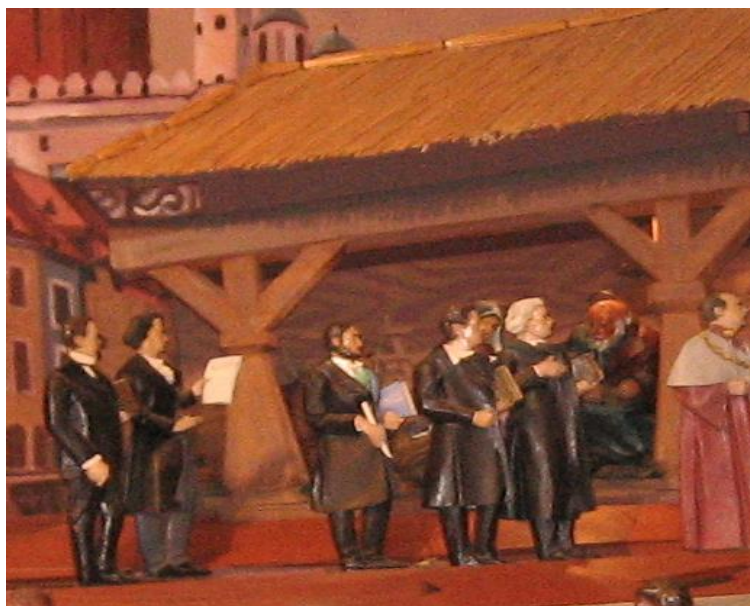
W kościele św. Wojciecha atrakcją w okresie Bożego Narodzenia jest ruchoma szopka, mająca charakter edukacyjny, bowiem w prezentowanej nagranej narracji, można usłyszeć informacje o wybitnych Polakach, w tym Pawle E. Strzeleckim, który podąża w korowodzie postaci historycznych oddających pokłon Dzieciątku Jezus.

Warto udać się na Wzgórze św. Wojciecha, by stojąc w Krypcie przy trumnie słynnego obywatela trzech narodów wspomnieć, że ostatecznie po życiu pełnym podróży po nieznanach lądach, odkryć i badań, powrócił do kraju swego pochodzenia i spoczął zasłużenie w gronie wybitnych rodaków.

Ryc. 12. Kościół św. Wojciecha w Poznaniu

Źródło: opracowanie własne, fot. I. Wyszowska

Ryc. 13. Postać Pawła E. Strzeleckiego (z siwymi włosami) w ruchomej szopce kościoła św. Wojciecha
Źródło: opracowanie własne, fot. I. Wyszowska

Ryc. 14. Sarkofag Pawła Edmunda Strzeleckiego w Krypcie Zasłużonych w kościele św. Wojciecha
Źródło: <http://fotoforum.gazeta.pl>

Wielkopolskim szlakiem miejsc związanych lub kojarzonych z postacią Strzeleckiego

1. Koszuty – dawny majątek rodu Strzeleckich

Dwór w Koszutach (obecnie Muzeum Ziemi Średzkiej) należał w XVIII w. do Józefa Oksza- Strzeleckiego, dziadka Pawła Edmunda [Gnietowska 2018, s.3]. Dlatego też kilka lat temu zrodziła się myśl utworzenia tam Gabinetu Pawła Edmunda Strzeleckiego, pierwszej na świecie stałej ekspozycji muzealnej poświęconej jego życiu, pracy i osiągnięciom. Dyrektor placówki Jacek Piotrowski gromadzi tu przedmioty

i pisma związane z podróżnikiem oraz jego epoką. Przyszły Gabinet umożliwi przekazywanie lub wypożyczanie eksponatów z prywatnych zbiorów. Ponadto planowane są w przyszłości tematyczne konferencje, prezentacje, wykłady dotyczące odkrywcy, które umożliwią szerszą popularyzację postaci. Muzeum nawiązało kontakt z Polonią w Australii, dzięki temu istnieje szansa na pozyskanie materiałów i artefaktów od m.in. „poznaniarki w Australii” i jednocześnie wielkiej propagatorki postaci Strzeleckiego – Marii Thiele. Dwór w Koszutach dzięki tym inicjatywom także zyskałby na znaczeniu i popularności w turystyce i wśród miłośników Pawła Edmunda [Thiele 2018].

Ryc. 15, 16. Dwór w Koszutach
Źródło: opracowanie własne, fot. I. Wyszowska

2. Więckowice – siedziba rodu Turnów

Pierwotnie od XIV do XVI w. wieś Więckowice należała do rodziny Więckowskich, w XVII w. do Zbijewskich i Bielińskich, a następnie Drwęskich. Roch Drwęski sprzedał majątek Adamowi Turno. W latach 1825-1832 właścicielami byli Mycielscy, a w okresie 1832-1939 Brezowie. Pałac zmieniał swą strukturę, pierwotny XVII-wieczny dwór przebudowano w XIX w., zmian dokonano także po roku 1945. Pałac jest budowlą piętrową, w kształcie podkowy. Pierwotny korpus główny został rozbudowany o skrzydła, do tych dobudowano symetrycznie dwie części dwupiętrowe. Przy jednej z elewacji powstała w latach 1882-1893 kaplica [<https://dopiewo.pl/warto-zobaczyc-o/>].

Przez około 20 lat mieszkali w pałacu Turnowie. Tutaj przebywał Paweł E. Strzelecki. Jego niedoszły teść Adam Turno (1775-1851), brat gen. Kazimierza Turno także oficer, żołnierz wielkopolskiej gwardii honorowej witał Napoleona w 1806 r. W 1807 r. był już w składzie wojska Księstwa Warszawskiego. Brał udział w wojnie z Austrią, za co otrzymał Krzyż Virtuti Militari. Następnie jako szwoleżer gwardii doszedł do stopnia pułkownika. Odznaczony orderem Legii Honorowej. W 1803 r. ożenił się z Urszulą Prusimską, miał z nią dwoje dzieci – Aleksandrę Katarzynę (Adynę), która przebywała pod opieką babki Prusimskiej w Sędzinach oraz syna Wincentego, który wychowywał się u brata Kazimierza w Dobrzycy. Paweł E. Strzelecki jako młody guwerner w Więckowicach starał się o względy Adyny, dzięki przychylności jej babki zamieszkał w Sędzinach, gdzie mógł być bliżej wybranki serca.

Turno planował dla córki innego kandydata na męża zamożnego szlachcica z rodu Sczanieckich. Poprawiłoby to znacznie jego sytuację majątkową. Ale plan ojca nie powiódł się. Adynie spodobał się Strzelecki...

3. Sędziny – miejsce przebywania nieszczęśliwie zakochanej pary

Pawła i Adyny

W początkach XIX stulecia Sędziny należały do młodszej córki Jana i Franciszki, Katarzyny z Chłapowskich Prusimskiej. Jej córka Urszula poślubiła Adama Turno, jednak po kilku latach od niego odeszła. W Sędzinach, wraz z babką mieszkała córka Adama i Urszuli Turnów Adyna. Romantyczna legenda, rozpowszechniona przez Narcyzę Żmichowską, mówi o próbie wspólnej ucieczki, czy też porwania Adyny przez przyszłego podróżnika, jednak nie jest to do końca potwierdzone. Paweł Edmund

opuścił Polskę i udał się w podróż dookoła świata. Adyna po niefortunnej miłosnej historii zamieszkała u brata Wincentego w Objezierzu.

Majątek w Sędzinach przeszedł w ręce rodziny Oppenów, a następnie Antoniego Wandelt'a, który podobnie jak poprzedni właściciele dokonał zmian w zabudowie całego zespołu. Dwór zyskał wówczas drugą kondygnację oraz nową elewację, a także dwie boczne oficyny. Wierna Strzeleckiemu Polonia australijska, planowała kupno i remont pałacu na cele Muzeum Strzeleckiego i placówkę popularyzującą związki polsko-australijskie. Czy zamiar się ziści, czy zdystansuje go inicjatywa w Koszutach, czas pokaże...

Generalnie niewiele wiadomo o pobycie Strzeleckiego w Wielkopolsce. Jedynym potwierdzonym źródłowo miejscem jest właśnie pałac w Sędzinach [Łukasiak 2013 a, b]. Do projektu przyszłego szlaku można włączyć także wspomnianą Dobrzycę i Objezierze w celu rozwinięcia wątku rodu Turnów oraz przez wzgląd na atrakcyjność i znaczenie zachowanych tam obiektów pałacowych, w odróżnieniu od Więckowic i Sędzin, które wymagają gruntownego remontu i adaptacji do celów turystycznych.

Zakończenie

Dotychczasowe badania autorek związane z postacią Pawła E. Strzeleckiego pozwalają stwierdzić, iż mimo wielkich osiągnięć badacz i podróżnik rodem z naszego regionu nie jest, jak dotąd, mimo podejmowanych dotąd działań popularyzacyjnych i upamiętniających, w pełni obecny w panteonie Zasłużonych Wielkopolan. W szerszej świadomości społecznej nie funkcjonuje tak jak na to zasłużył. Wiedza na jego temat jest bardzo powierzchowna. Można przypuszczać, że jest to skutek marginalnego potraktowania odkrywcy jeszcze na etapie edukacji szkolnej, która powinna wykorzystać możliwości jakie stwarza turystyka biograficzna by upowszechniać znaczącego badacza Australii wśród młodzieży, pokazując w pierwszej kolejności miejsca związane z nim w jego rodzimej Wielkopolsce. Aktywność turystyczna mogłaby być wsparta atrakcyjnymi inicjatywami typu: wystawy, konkursy fotograficzne, filmowe, plastyczne, z wiedzy o postaci i jego epoce, prelekcje tematyczne obejmujące dziedziny, którymi zajmował się Strzelecki oraz prezentujące tereny jego wypraw i eksploracji, itp. Tym przedsięwzięciom bowiem sprzyja baza literaturowa zarówno polska jak i zagraniczna, która jest stosunkowo bogata i różnorodna, dająca duże możliwości w kreowaniu ofert turystycznych i edukacyjnych poświęconych Strzeleckiemu. Niezwykłe barwne losy postaci z pewnością nadają się na scenariusz

filmowy lub zajmującą powieść przygodową, które być może szybciej trafiłyby do współczesnego odbiorcy, inspirując do przyszłych, indywidualnych poszukiwań i rozwoju zainteresowań zarówno podróżowaniem jak i losami najwybitniejszego z polskich podróżników.

Bibliografia

- Achmatowicz-Otok A., 1975, *Paweł Edmund Strzelecki – polski podróżnik i badacz Australii. (Sesja w setną rocznicę śmierci)*, „Przegląd Polonijny”, R. 7, z. 1, s. 169-171
- Badowski R., 2009, *Odkrywanie świata. Polacy na sześciu kontynentach. Rzecz o osiągnięciach polskich podróżników. Podróże, wyprawy, ekspedycje naukowe, przygody, rekordy, niezwykle wyczyny. Opisy, relacje, wspomnienia, fotografie, ilustracje, mapki. Historia i współczesność – fakty, legendy, anegdoty*, Wydawnictwo Pascal, Bielsko-Biała
- Będkowski M., 2018, *Polacy na krańcach świata: XIX wiek*, Promohistoria (Histmag.org), Wydawnictwo CM, Warszawa
- Będkowski M., 2019, *Polscy poszukiwacze złota*, Wydawnictwo Poznańskie sp. z o.o., Poznań
- Clews H.P.G., 1973, *Strzelecki's ascent of Mount Kosciusko 1840*, Australia Felix Literary Club, Melbourne
- Gniotowska L., 2018, *Dwór w Koszutach*, Sotis Art, Środa Wielkopolska
- Gray P., Mark-FitzGerald E., 2019, *A Forgotten Polish Hero of the Great Irish Famine: Paul Strzelecki's Struggle to Save Thousands*, Embassy of the Republic of Poland in Dublin, Dublin
- Heney H. M. E., 1961, *In a Dark Glass. The Story of Paul Edmond Strzelecki*, Angus and Robertson, Sydney
- Kaluski M. [Kaluski M.], 1981, *Sir Paul E. Strzelecki. The man who climbed and named Mt. Kosciusko*, Polish-Australian Historical Society and Polish-Australian Cultural Society, Melbourne
- Kaluski M., 2019, *Terra Australis. Przyczyńki do historii Polaków w Australii. (Wybór artykułów z lat 1982-2019)*, Studium Historii Polonii Australijskiej, Melbourne
- Kaluski M., *Monument w Jindabyne*, <http://przeglad.australink.pl/literatura/sladam/strzelecki1.pdf> [26.07.2021]
- Kwiatkiewicz P., 1999, *Paweł Edmund Strzelecki (1797-1873)*, [w:] J. Tropiło, A. Pioch-Sławomirska (red.), *100 największych Polaków: [wybitne postaci w naszych dziejach]*, Wydawnictwo Podsiadlik-Raniowski i Spółka, Poznań
- Lednicki A., 2015, *W Dublinie upamiętniono zasługi Pawła Edmunda Strzeleckiego*, „Kronika Wielkopolski”, nr 2, s. 158-163
- Life of sir Paul Edmund Strzelecki C.B., K.C.M.G., F.R.G.S., D.C.L. (Polish Scientist, Explorer and Philanthropist) 1796-1873* [tytuł okładkowy: *Sir Paul Strzelecki and Australia*], [b.r. po r. 1941], With Foreword by S. M. Bruce. Introduction by S. Leslie, Published by The Strzelecki Committee to Commemorate the 70th Anniversary of Strzelecki's Death, London
- Łęcki W., 2000, *Ostatnia podróż Pawła Edmunda Strzeleckiego*, [w:] Z. Rola (red.), *Tajemnicza Wielkopolska*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań
- Łukasiak W., 2013 a, *Pałac Adyny na sprzedaż*, „Puls Polonii” z 15 marca 2013
- Łukasiak W., 2013 b, *Sędziny Strzeleckiego na sprzedaż*, „Tygodnik Polski”, nr 9

- Łukasiak W., 2005, *Strzelecki, nazwy w Australii i Tasmanii*, [w:] *Encyklopedia Polskiej Emigracji i Polonii*, K. Dopierała (red.), t. 4, Oficyna Wydawnicza Kucharski, Toruń
- Miklaszewski A., 1998, *Ostatnia podróż Pawła Edmunda Strzeleckiego*, „Kronika Wielkopolski”, nr 2., s. 160-163
- Mikos von Rohrscheidt A., 2008, *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, Wydawnictwo Gnieźnieńskiej Wyższej Szkoły Humanistyczno-Menedżerska Milenium, Gniezno
- Molenda J., 2017, *Polskie odkrywanie świata. Opowieści o najsłynniejszych podróżnikach, żeglarzach, misjonarzach, żołnierzach, naukowcach i wspinaczach*, Wydawnictwo SBM Sp. z o.o., Warszawa
- Molik W. [błędnie podano jako autora M. Drozdowskiego], 1975, „*Hrabia Traliski*” na szlakach Australii, „Tydzień” nr 16, s. 10-11
- Molik W., 1996, *Kult Karola Marcinkowskiego*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań
- Molski F., 2012, *The Best of Human Nature. Strzelecki's Humanitarian Work in Ireland*, Kosciuszko Heritage, Sydney
- Odsłonięcie tablicy pamiątkowej poświęconej Pawłowi Edmundowi Strzeleckiemu*, Dublin 29.03.2015 r., 2015, [red. tekstu Z. Mac, B. Machowiak], Szkoła Podstawowa nr 53 im. P. E. Strzeleckiego w Poznaniu-Głuszynie, Poznań
- Owsianowski W., brak roku, *Fakty z historii powstania pomnika P. E. Strzeleckiego w Jindabyne*, <http://mtkosciuszko.org.au/polski/strzelecki-pomnik.htm> [26.07.2021]
- Paradowska M., 2010, *Paweł Edmund Strzelecki. Badacz Ameryki i Australii*, Podróże Poznaniaków, „Kronika Miasta Poznania” nr 3, s. 45-61
- Paradowska M., Bagińska-Mleczak J. (red.), 1984, *Z Wielkopolski w świat*, Miejska Biblioteka Publiczna im. Edwarda Raczyńskiego, Towarzystwo Łączności z Polonią Zagraniczną „Polonia” Oddział w Poznaniu, Wielkopolskie Towarzystwo Przyjaciół Książki, Poznań [zawiera artykuły: Paradowska M., *Wielkopolskie na szlakach świata*; Bagińska-Mleczak J., *Wielkopolskie na szlakach świata. Biografie*]
- Paradowska M., 1992, *Wkład Polaków w rozwój cywilizacyjno-kulturowy Ameryki Łacińskiej*, Wydawnictwo „Warsawa”, Warszawa
- Paszkowski L., 1980, *Social background of sir Paul Strzelecki and Joseph Conrad*, Australia Felix Literary Club, Melbourne
- Paszkowski L., 1997, *Sir Paul Edmund de Strzelecki. Reflections on his life*, Arcadia Australian Scholarly Publishing, Melbourne
- Paszkowski L., 2005, *Strzelecki Sir Paweł Edmund*, [w:] K. Dopierała (red.), *Encyklopedia Polskiej Emigracji i Polonii*, t. 5, Oficyna Wydawnicza Kucharski, Toruń.
- Paszkowski L., 2006-2007, *Strzelecki Paweł Edmund (Paul Edmund de Strzelecki) (1797-1873)*, [w:] A. Romanowski (red. nacz.), *Polski Słownik Biograficzny*, t. 44, Polska Akademia Nauk, Polska Akademia Umiejętności, Warszawa-Kraków
- Paul Strzelecki – Laoch Polainnise an Ghorta Mhóir a bhí ligthe i ndearmad*, 2019, Ambasáid na Polainne, Dublin
- Paweł Edmund Strzelecki – zapomniany bohater Wielkiego Głodu w Irlandii*, 2019, Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Dublinie, Dublin
- Paweł Edmund Strzelecki*, 1988, Society of Unity with Poles Abroad „Polonia”, Poznań Branch Edward Raczyński Municipal Public Library, Poznań [zawiera artykuły: Bagińska-Mleczak J., bez tytułu; Trzeciakowski L., *Wokół postaci Pawła Edmunda Strzeleckiego*]
- Paweł Edmund Strzelecki. Polski podróżnik i badacz Australii. Wystawa w stulecie śmierci 15-17 listopada 1973*, 1973, [Katalog oprac. B. Lipska], Towarzystwo Łączności z Polonią

- Zagraniczną „Polonia”, Instytut Geografii Uniwersytetu Warszawskiego, Polskie Towarzystwo Geograficzne. Oddział Warszawski, Warszawa
- Pilichowie M. i P., 2017, *Wielcy polscy podróżnicy, którzy odkrywali świat*, Wydawnictwo Sport i Turystyka – Muza SA, Warszawa.
- Rawson G., 1954, *The Count. A life of sir Paul Edmund Strzelecki explorer and scientist*, W. Heinemann, London.
- Skoczylas J., 2010, *Paweł Edmund Strzelecki (1797-1873) – wielki geolog, odkrywca i prekursor turystyki*, [w:] Z. Młynarczyk, A. Zajadacz (red.), *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki. T. 7. Aspekty społeczne: ruch turystyczny, turystyka osób niepełnosprawnych, turystyka zdrowotna, przestrzeń turystyczna w świadomości społecznej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań
- Słabczyński W. i T., 1992, *Słownik podróżników polskich*, Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”, Warszawa
- Słabczyński T., 2005, *Strzelecki Sir Paweł Edmund*, [w:] *Wielka Encyklopedia PWN*, t. 26, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
- Słabczyński T., 2017, *Słownik polskich podróżników i odkrywców*, Wydawnictwo Globograf, Warszawa
- Słabczyński T., 2017, *Szlaki wielkiej przygody. Opowieści o polskich podróżnikach*, Wydawnictwo Globograf, Warszawa
- Słabczyński W., 1954, *Paweł Edmund Strzelecki. Polski badacz Australii*, Instytut Wydawniczy „Nasza Księgarnia”, Warszawa
- Słabczyński W., 1957, *Paweł Edmund Strzelecki. Podróże – odkrycia – prace*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa
- Słabczyński W., 1973 i 1988, *Polscy podróżnicy i odkrywcy*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa
- Strzelecki P. E., 1958, *Nowa Południowa Walia*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa
- Strzelecki P. E., 1960, *Pisma wybrane*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa
- Strzelecki Paweł Edmund (1797-1873), 1981, [w:] A. Gąsiorowski, J. Topolski (red.), *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa-Poznań.
- Thiele M., 2018, *Powrót Pawła Edmunda Strzeleckiego na dwór dziadka Józefa*, „Puls Polonii” z 22 lutego 2018 roku
- Tiele M., 2015, *P.E. Strzelecki – tablica w Dublinie, uznanie po 166 latach*, „Puls Polonii” z 8 kwietnia 2015 roku
- Truty K., Stawowczyk A., 2017, *Paweł Edmund Strzelecki*, [w:] M. Apollo, R. Lasyk, R. Rettinger (red./ed.), *Wielcy polscy podróżnicy, odkrywcy i zdobywcy [Great Polish Travellers, Explorers and Conquerors]*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej, Kraków
- Trzeciakowski L., 1997, *Paweł Edmund Strzelecki (1797-1873). Osobowość wielkiego odkrywcy*, „Kronika Miasta Poznania”, nr 2, s. 423-442
- Wielkie biografie 3. Encyklopedia PWN. Odkrywcy, wynalazcy, uczeni*, 2008, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Wojtkowiak Z., 2004, *Napisy pamiątkowe miasta Poznania*, Wydawnictwo Kurpisz, Poznań
- Wyszowska I., 2008, *Turystyka biograficzna – istota, znaczenie, perspektywy*, „Turystyka Kulturowa”, nr 1, s. 22-33
- Wyszowska I., 2020 a, *Śladami miejsc związanych z postacią Pawła Edmunda Strzeleckiego*, „Przegląd Wielkopolski”, nr 3 (129), s. 43-48

- Wyszowska I., 2020 b, *Paweł Edmund Strzelecki (1797-1873) – wybitny podróżnik i odkrywca rodem z Wielkopolski*, „Przegląd Wielkopolski”, nr 3 (129), s. 37-40
- Wyszowska I., 2020 c, *30-lecie działalności Stowarzyszenia „Wspólnota Polska” i jego Wielkopolskiego Oddziału w Poznaniu na rzecz Polonii i Polaków z zagranicy*, „Przegląd Wielkopolski”, nr 3 (129), s. 49-57
- Żmichowska N., 1876, *O Pawle Edmundzie Strzeleckim według rodzinnych i towarzyskich wspomnień*, Ateneum, t. 1, z. 2, s. 384-424, z. 3, s. 539-596

Strony internetowe

- http://zzmpoznan.pl/wiadomosci/1/wiadomosc/156945/w_poznaniu_na_obszarze_dawnej_wsi_gluszyna_powstal_kolejny_park [12.07.2021]
- https://pl.wikipedia.org/wiki/pomnik_paw%c5%82a_edmunda_strzeleckiego_na_%c5%81azarzu_w_poznaniu [12.07.2021]
- <https://polona.pl/item/physical-description-of-new-south-wales-and-van-diemen-s-land,MTE3MjE5Nzg3/10/#info:metadata> [27.07.2021]
- https://pl.wikipedia.org/wiki/Paweł_Edmund_Strzelecki [12.07.2021]
- <https://dopiewo.pl/warto-zobaczyc-o> [16.07.2021]
- <https://polona.pl/item/hrabia-edmund-strzelecki> [25.07.2021]
- [www.strzelecki.ie](http://fotoforum.gazeta.pl/zdjecie/2641718,5,12,56485,Sarkofag-Pawla-Edmunda-Strzeleckiego-podroznika,Sarkofag-Pawla-Edmunda-Strzeleckiego-podroznika.html) [27.07.2021]
- <http://fotoforum.gazeta.pl/zdjecie/2641718,5,12,56485,Sarkofag-Pawla-Edmunda-Strzeleckiego-podroznika,Sarkofag-Pawla-Edmunda-Strzeleckiego-podroznika.html> [27.07.2021]

Paweł Edmund Strzelecki (1797-1873) – Heritage and Memory in the Perspective of Biographical Tourism

Abstract: The article aims at recalling Paweł Edmund Strzelecki, a Pole, residing in Greater Poland. He was an outstanding 19th-century traveller and explorer, who travelled worldwide. For scientists he has been widely recognised as a pioneer of multidisciplinary research in Australia and Tasmania with his significant monography titled *Physical Description of New South Wales and Van Diemen's Land*. Strzelecki, appreciated during his lifetime abroad, now remembered in literature and in many initiatives, especially among the Polish Australians, despite his great merits, still remains little known and is not often mentioned in the Poland of today. The article presents Strzelecki's fate, his most important achievements, places associated and identified with him in his native Greater Poland as well as the forms and methods of his commemoration. Moreover, the article analyses the memory of Strzelecki in regional scientific or popular science publications. Considering Strzelecki's achievements and his relatively low presence in the broad public awareness in Poland, particularly in Greater Poland itself, the authors attempt to indicate solutions for a wider dissemination of the Explorer, using opportunities offered by biographical tourism.

Key words: Paweł Edmund Strzelecki, geographical discoveries, commemoration, biographical tourism